

مرور نظام‌مند مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران با تأکید بر سطح آسیب‌شناسی عمومی و اختصاصی

محمد مهدی آجیلیان مافوق^{۱*}، یوسف فرشادنیا^۲

۱- استادیار بخش علوم قرآنی و فقه، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

۲- دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۰

پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴

چکیده

کاربردشناختی شاخه‌ای از دانش زبان‌شناسی است. در ایران سابقه چنین رویکردی در پژوهش‌ها با محوریت متن قدسی قرآن به دهه ۷۰ خورشیدی باز می‌گردد. نوشتار حاضر با هدف بررسی نظام‌مند مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران و آسیب‌شناسی آن در دو سطح عمومی و اختصاصی به روش تحلیلی و استفاده از جدول‌های تحلیلی-محتوایی سامان یافته است. مرور نظام‌مند از دسته پژوهش‌های کیفی است که پژوهشگر در آن با جمع‌آوری پژوهش‌های انجام شده در یک موضوع مشخص، به تحلیل، ارزیابی و آسیب‌شناسی آن مطالعات می‌پردازد. یافته‌های این مطالعه، بر پایه بررسی ۲۸۱ پژوهش‌شناسایی شده در گونه‌های مختلف نظیر پایان‌نامه (ارشد و دکتری)، مقاله (مجله‌ای و همایشی) و کتاب به‌طور کلی از وجود آسیب‌های اختصاصی و عمومی حکایت می‌کند. رونوشت (کپی برداری) از سایر پژوهش‌ها، عدم اشاره به وابستگی به نظریه‌ای خاص، عدم تبیین و شفافیت در روش‌شناسی، تکرار عبارت «روش توصیفی تحلیلی» بدون تبیین دقیق روش‌شناسی از آسیب‌های سطح عمومی مورد شناسایی قرار گرفت. در سطح اختصاصی می‌توان به آسیب‌هایی نظیر: فهم غیردقیق و پیاده‌سازی ناقص نظریه‌های کاربردشناختی، عدم رجوع به منبع اصلی نظریه، بی‌توجهی به تبار و اعتبار نظریه‌های کاربردشناختی بر قرآن، خطر عدم توجه به زبان و الزامات اختصاصی قرآن در تطبیق نظریه‌های کاربردشناسی اشاره نمود.

واژگان کلیدی: کاربرد شناختی، زبان‌شناسی، مطالعات قرآنی، آسیب‌شناسی

۱- مقدمه

رویکرد «کاربردشناختی» یا «پراگماتیک»، حوزه‌ای از زبان‌شناسی است که به آنچه گوینده می‌گوید (مراد گوینده یا نویسنده)، دلالت می‌کند و شنونده (یا خواننده) بر اساس عوامل کمک‌کننده مانند زمینه موقعیتی، حالات ذهنی افراد، گفتگوی قبلی و سایر عناصر به استنباط می‌پردازد. به دیگر سخن، «کاربردشناسی» فراتر از تبادل اطلاعات صرف بین گویندگان و شنوندگان است و شامل تفسیر معنا در زمینه و موقعیت، با در نظر گرفتن عواملی مانند قصد گوینده، انتظارات شنونده و هنجارهای اجتماعی و فرهنگی موقعیت ارتباطی است. از این نظر، «کاربردشناسی» را می‌توان فرآیندی پویا و تعاملی دانست که تحت تأثیر طیف وسیعی از عوامل زبانی و برون زبانی است (Huang & Yan, 2016: ۴۱۵-۴۳۰).

۱-۱- بیان مسئله

در بررسی مطالعات کاربردشناختی در ایران بر اساس جستجو در پایگاه‌هایی چون، جویشگر «علم‌نت» و پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج)، کهن‌ترین پژوهش به دهه شصت باز می‌گردد. به گونه‌ای که پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات انگلیسی با عنوان «تأثیر آموزش فرامنظورشناسی آشکار بر روی درک و تولید کنش گفتاری دانشجویان ایرانی زبان خارجی انگلیسی»، توسط عزیزالله فتاحی میل‌اسی و به راهنمایی زهره اسلامی راسخ در دانشگاه علم و صنعت ایران در اوایل دهه شصت نگارش یافته که در آن از نظریه کنش گفتاری «جان راجرز سِرل» استفاده شده است (فتاحی میل‌اسی، ۱۳۶۲). به تدریج پژوهش‌های دیگری در رشته‌های مختلف، از جمله در حوزه قرآن به وجود آمد که در آن از نظریه‌های زبان‌شناختی گوناگونی نظیر: «آستین»، «سِرل»، «هالیدی و حسن»، «ریچاردسون» (م ۱۳۶۱)، «ون دایک»، «حتیم و میسن»، «نیل رابینسون»، «نورمن فرکلاف»، «پل گرایس» (م ۱۹۸۸)، «رومن یاکوبسن» (م ۱۹۸۲)، «پنلوپه براون»، «استفان لوینسن»، «کالپر» و «دل هایمز» (م ۲۰۰۹) استفاده شده است. همچنین پژوهش‌ها در قالب پایان‌نامه (ارشد و دکتری)، مقاله (مجله‌ای و همایشی) و کتاب انجام پذیرفته است.

قرآن به عنوان معجزه پیامبر خاتم (ص) ماهیت متنی دارد که از زمان نزول تا عصر کنونی از جنبه‌های گوناگونی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. بر اساس یافته‌های نگارندگان به نظر می‌رسد نخستین پژوهشی که با رویکرد «زبان‌شناختی» و «کاربردشناختی» با محوریت قرآن در ایران شکل گرفته است به دهه هفتاد خورشیدی باز می‌گردد. این اثر که در قالب پایان نامه کارشناسی ارشد سامان یافته با عنوان «معنی، بافت و شأن نزول در قرآن» در دانشگاه فردوسی مشهد و توسط دانشجوی رشته زبان انگلیسی نگارش یافته است (ن.ک: قاضی‌زاده، ۱۳۷۴). از آن زمان و به تدریج پژوهش‌های کاربردشناختی با محوریت متن قرآن رشد قابل توجهی به خود گرفته است.

هدف پژوهش حاضر، مرور نظام‌مند مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران، ضمن ارزیابی کلان ساختار و محتوای مواد پژوهشی (شامل مقاله، کتاب، پایان نامه)، آسیب‌شناسی این حوزه مطالعاتی در دو سطح آسیب‌های عمومی و آسیب‌های اختصاصی است.

۲-۱- سؤالات پژوهش

۱. مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران از جهت آماری چگونه است؟
۲. آسیب‌های عمومی مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران کدام است؟
۳. آسیب‌های اختصاصی مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران کدام است؟

۳-۱- پیشینه پژوهش

در خصوص مرور نظام‌مند و یا فراتحلیل مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران، به‌طور کلی و گسترده پژوهشی سامان نیافته است. در مقاله «فراتحلیل کاربست الگوی هالیدی و حسن در مقالات قرآن‌پژوهان فارسی‌زبان»، نویسندگان بر پژوهش‌های دهه نود با محوریت کاربست الگوی هالیدی و رقیه حسن متمرکز شده‌اند. نتایج از کشف اشکال‌ها و نقاط ضعف در فهم درست الگوی هالیدی و حسن حکایت دارد که نمونه آن تفکیک روابط پیوندی از انسجام دستوری، معرفی ناقص زیرمجموعه‌های انسجامی و عدم توجه

به نظریه پیوستگی است و مهم‌ترین و عمده‌ترین علت این اشکال‌ها و آسیب‌ها از نظر نویسندگان مراجعه نکردن به منبع اصلی در فهم صحیح الگوی هالیدی و حسن است (نبی و همکاران، ۱۴۰۱: ۷).

در پژوهشی دیگر، امینی و همکاران (۱۴۰۱)، با تأکید بر رویکرد شناختی، مطالعات میان رشته‌ای قرآن و حدیث را به صورت نظام‌مند بررسی کرده‌اند. این پژوهش که بر مرور نظام‌مند و ارزیابی استنادی مطالعات زبان‌شناسی شناختی متمرکز است، پژوهش‌های انجام‌شده در بازه زمانی سال‌های ۱۳۸۵ تا نیمه اول ۱۴۰۰ را از جهت سیر نشر آثار، نحوه نشر، تعیین پرکارترین نویسندگان و پر استنادترین کتاب‌ها و مقالات، محاسبه میزان استناد به انواع محمل‌های اطلاعاتی، تعیین وضعیت پوشش زبانی استنادها، وضعیت مقالات پژوهشی، تعیین میزان و نحوه مشارکت و همکاری محققان در انجام تحقیقات و غیره بررسی کرده است.

در مقاله‌ای دیگر، حاجی اکبری و حسینی (۱۴۰۲)، پژوهش‌های انجام‌شده درباره مناظرات امام رضا (ع) در فصلنامه فرهنگ رضوی را با هدف ارائه جمع‌بندی و دسته‌بندی یافته‌ها از آخرین تلاش‌های علمی انجام گرفته در ارتباط با موضوع و بررسی مؤلفه‌های به‌کار گرفته در این پژوهش‌ها، در چهارچوب فراتحلیل کیفی بررسی کرده‌اند. همین گروه پژوهشی در مقاله‌ای دیگر (۱۴۰۳) به فراتحلیل کیفی مقالات موجود در دو فصلنامه علمی مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم، از دوره پنجم تا هفتم پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان داده که دو فصلنامه مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم در پابندی و اجرای ضوابط نشریات علمی به طور مطلوب عمل کرده است. از نظر میانگین زمانی پردازش مقالات، پراکندگی جغرافیایی نویسندگان، مرتبط بودن با عنوان دو فصلنامه، تنوع مقالات منتشر شده، عملکرد آن شایسته تقدیر است و می‌تواند الگوی مناسبی برای سایر مجلات به شمار آید.

وجه تمایز و نوآوری پژوهش حاضر:

نخست: تمرکز بر مرور نظام‌مند مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران است که مطابق استخراج داده‌ها توسط نگارندگان، اولین پژوهش به سال ۱۳۷۴ خورشیدی و آخرین پژوهش با دامنه باز پژوهش‌های در حال انتشار، مربوط به سال ۱۴۰۳ خورشیدی است.

دوم: تمرکز بر ارزیابی کلان ساختار و محتوای مواد پژوهشی به منظور ارائه مهم‌ترین آسیب‌های این حوزه مطالعاتی در دو سطح آسیب‌های عمومی و آسیب‌های اختصاصی است.

۲- مفهوم کاربردشناختی

مطالعات کاربردشناختی با هدف کشف معانی موردنظر افراد (منظورشناسی)، تصورات، مقاصد و کنش‌های آنان در زمان گفتگو انجام می‌شود. جورج یول (م ۱۹۴۷م)، زبان‌شناس اسکاتلندی-آمریکایی، متمرکز و متخصص در نظریه‌پردازی ویژه «کاربردشناسی» و «تحلیل گفتمان»، معتقد است، زمانی که جمله یا جملاتی را می‌خوانیم، صرفاً به دنبال این نیستیم که معنای واژه‌ها را بفهمیم، بلکه مقاصد «گوینده» و «نویسنده» که قصد انتقال و واگذاری آن را دارد، فهم می‌کنیم. از نظر یول، «کاربردشناسی» به بررسی معنای موردنظر گوینده (یا مانتن) اطلاق می‌شود (یول، ۱۳۷۰: ۱۶۰).

برای تمایز بین «معناشناسی» و «کاربردشناسی» می‌توان به این دو پرسش توجه نمود:

پرسش اول: این جمله (متن) به چه معناست؟

پرسش دوم: گوینده از این جمله (متن) چه منظوری دارد؟

پرسش نخست، ماهیت معناشناسانه داشته، به گونه‌ای که حاوی دو عنصر «متن» و «معنا» است و در واقع همان روش سنتی است که به تجزیه و تحلیل کلام همراه با مطالعه رابطه میان صورت و نقش جمله‌های زبان محدود می‌شود (صفوی، ۱۳۸۲: ۱۹). حال آن‌که در پرسش دوم با ماهیت کاربردشناسانه مواجه هستیم که دربردارنده سه عنصر «متن»، «معنا» و «گوینده» است. بنابراین، «کاربردشناسی»، مطالعه «معنایی» است که «گوینده» یا «مانتن» آن را منتقل و شنونده یا خواننده متن، برداشت می‌کند و در حقیقت بررسی مراد گوینده است که بیشتر با تحلیل منظور افراد از پاره گفتارهایشان سر و کار دارد تا با معنای خود کلمات یا عباراتی که به کار می‌برند و اینگونه ناگزیر بررسی، تفسیر منظور افراد را در یک «بافت خاص» و همچنین چگونگی تأثیر آن بافت بر پاره گفت را نیز در بر می‌گیرد و مستلزم توجه به این

نکته است که چگونه سخنگویان، کلام خود را با در نظر گرفتن مخاطب، زمان و شرایط حاکم سازماندهی می‌کنند. از این جهت یول معتقد است که «کاربردشناسی»، بررسی «معنای بافتی» است (یول، ۱۳۹۵: ۱۱). بنابراین، «کاربردشناسی» فراتر از «معناشناسی» است؛ چه اینکه به معنای فراتر از تفسیر تحت اللفظی کلمات مربوط می‌شود (Levinson, 1983).

بنابراین، مطالعات کاربردشناختی به دنبال فهم «مراد گوینده یا ماتن»، «تحلیل متن»، «تحلیل گفتمان» و... با بهره‌گیری از نظریه‌های مختلف زبان‌شناختی به وجود می‌آید. تذکر این نکته لازم است که با وجود استقلال دوحوزه معناشناسی و کاربردشناختی، در یک مطالعه کاربردشناختی، پژوهشگر خود را از کنش‌های معناشناسانه بی‌نیاز نمی‌داند. در پژوهش حاضر، اصطلاح «مطالعات کاربردشناسی»، به مفهوم عام کاربردشناسی اشاره دارد و انواع نظریه‌ها و رویکردهای مختلف این حوزه مطالعاتی مورد داده کاوی پژوهشگران این مقاله قرار گرفته است؛ از این جهت، این پژوهش بر نوع خاصی از حوزه‌های کاربردشناسی، مثلاً تحلیل گفتمان و زیرشاخه‌های خاص آن مانند گفتمان‌پژوهی فوکویی که به تحلیل تاریخی و اجتماعی ناظر است و یا گفتمان‌کاوی انتقادی نورمن فرکلاف (در سه محور توصیف، تفسیر و تبیین) که رابطه میان ملاک‌های درونی و برونی متن و نسبت این ملاک‌ها با قدرت مسلط جامعه‌ای که اثر ادبی در آن شکل گرفته است، را بررسی می‌کند، متمرکز نیست و از این جهت می‌توان در مطالعات دیگر با رویکردهای تخصصی‌تر، برخی از اینگونه‌ها را با توجه به کثرت پژوهش‌های قرآنی در این رویکردها، به صورت مستقل با روش مرور نظام‌مند و یا فراتحلیل بررسی و میزان قوت و ضعف پژوهش‌های آن حوزه، روند و آینده این پژوهش‌ها، آسیب‌های محتوایی در کاربست این نظریه و ... را تحلیل و تفسیر نمود، چنانکه پژوهش نبی و همکاران (۱۴۰۱) به اینگونه تعلق دارد.

۳- روش پژوهش

مطالعه حاضر، با نظر به پژوهش‌های قرآنی، با رویکرد کاربردشناختی به عنوان شاخه‌ای از دانش زبان‌شناسی، اقدام به شناسایی، جمع‌آوری، تحلیل و در نهایت استخراج آسیب‌های

احتمالی (عمومی و اختصاصی) نموده است. جهت رسیدن به چنین هدفی، گونه‌های مختلفی از روش‌ها از جمله، مرور نظام‌مند، فراتحلیل و تحلیل استنادی وجود دارد که در این مطالعه، روش مرور نظام‌مند استفاده شده است. مرور نظام‌مند، مطالعه‌ای است که به مرور پیشینه یک موضوع علمی می‌پردازد و پژوهش‌های انجام شده درباره آن موضوع را به گونه‌ای سازمان‌دهی می‌کند، که باعث درک شایسته موضوع از سوی مخاطب شود. در اینگونه مطالعات، نتایج علمی که درباره موضوعی خاص در پژوهش‌های پیشین ارائه شده است، جمع‌بندی و تحلیل می‌شود (امینی و همکاران، ۱۴۰۱: ۷). البته علاوه بر جمع‌بندی، بعد ارزشیابی و آسیب‌شناسی در چنین مطالعاتی از اهمیت ویژه برخوردار است. بنابراین، در چنین مطالعاتی، پژوهشگر صرفاً به ارائه یک گزارش نمی‌پردازد؛ بلکه به تحلیل پژوهش‌ها و آسیب‌شناسی (اختصاصی و عمومی) اهتمام می‌ورزد.

در پژوهش حاضر، ساختار و محتوای مجموعاً ۲۸۱ مقاله، کتاب و پایان‌نامه در حوزه مطالعات کاربردشناسی قرآن، در بازه زمانی سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۴۰۳ شمسی به صورت کلی و بدون نگاه موردپژوهانه، بررسی شده است.

برای این منظور، این پژوهش از جدول تحلیلی-محتوایی زیر شامل ۹ مؤلفه: عنوان، قالب پژوهش، نویسندگان، رشته، سال تدوین، واژگان کلیدی، وابستگی به نظریه، آسیب اختصاصی، آسیب عمومی نظریه زبان‌شناسی، آسیب‌های اختصاصی و آسیب‌های عمومی استفاده کرده است.

جدول ۱: نمایی از تحلیل محتوای پژوهش‌های کاربردشناختی دهه ۷۰ خورشیدی					
عنوان و قالب پژوهش	نویسندگان / رشته / سال تدوین	واژگان کلیدی	وابستگی به نظریه زبان شناختی	آسیب اختصاصی	آسیب عمومی

نگارندگان با جستجوی ۱۴ کلیدواژه به شرح: «کاربردشناختی»، «تحلیل گفتمان»، «پاره گفتار»، «پاره گفت»، «بافت»، «منظورشناسی»، «معنای مراد»، «معنای گوینده»، «منظور ضمنی»، «کنش گفتاری»، «ماتن»، «معنای بافتی»، «تحلیل منظور» و «تحلیل متنی»، در موتورهای جستجو به شرح: «ایران داک»، «علم‌نت»، «نورمگز» و همچنین تارنمای مجلات زبان‌شناسی، داده‌های

پژوهش را جمع‌آوری کرده‌اند. همچنین با رجوع به پیشینه برخی پژوهش‌ها، دستیابی به برخی آثار مرتبط میسر گشته است.

گفتنی است، نویسندگان با استفاده از داده‌های احصا شده، هم به مطالعه جریانی مطالعات کاربردشناسی قرآن در ایران در مقاله‌ای مستقل پرداخته‌اند و هم در این پژوهش، به صورت نظام‌مند، مهم‌ترین آسیب‌های عمومی و اختصاصی این حوزه مطالعاتی را بررسی و تحلیل کرده‌اند. البته نویسندگان ادعا نمی‌کنند که توانسته‌اند کل آثار تولید شده در ایران را احصا کنند؛ اما تعداد ۲۸۱ اثر، شامل پایان نامه، مقاله (مجله‌ای و همایشی) و کتاب به عنوان یک نمونه کامل، ظرفیت لازم جهت انجام پژوهش را دارد و البته، دریچه ورود به آسیب‌شناسی تخصصی در چنین مطالعاتی را می‌گشاید. آثار پژوهشی شناسایی شده در چهار جدول مجزا، مرتبط با دهه‌های ۷۰، ۸۰، ۹۰ و سال ۱۴۰۰ خورشیدی است که در ادامه و جهت رعایت اختصار، نمایی از جدول مرتبط با دهه ۷۰ خورشیدی نمایش داده می‌شود.

جدول ۲: نمایی از تحلیل محتوای پژوهش‌های کاربردشناختی دهه ۷۰ خورشیدی					
عنوان و قالب پژوهش	نویسندگان / رشته / سال تدوین	واژگان کلیدی	وابستگی به نظریه زبان شناختی	آسیب اختصاصی	آسیب عمومی
معنی، بافت و شأن نزول در قرآن پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه فردوسی	خلیل قاضی‌زاده زبان انگلیسی ۱۳۷۴ش	-	-	کاربردشناسی در قالب مفاهیم سنتی تفسیر	فاقد چکیده واژگان کلیدی روش‌شناسی
تجزیه و تحلیل منظورهای ضمنی در مکالمات قرآن مجید پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز	محسن پیمانی زبان انگلیسی ۱۳۷۶ش	قرآن، تجزیه و تحلیل، منظورضمنی	اصول همکاری گرایس و نظریه ادب لیچ	-	عدم اشاره به نظریه در عنوان و واژگان کلیدی
تحلیل متنی جزء سی‌ام قرآن کریم رساله دکتری	احمد مصباح زبان انگلیسی ۱۳۷۸ش	فاقد واژگان کلیدی	عدم وابستگی به	- عدم اشاره به نظریه مورد پژوهش	

دانشگاه شیراز			نظریه‌ای خاص	و تبیین و تحلیل داده‌ها بر اساس آن
---------------	--	--	-----------------	--

در این پژوهش، ابتدا داده‌های پژوهشی در قالب نمونه جدول شماره (۱) سامان‌دهی شد. در گام بعدی و همزمان با نگاهی جریانی و نظام‌مند، مهم‌ترین آسیب‌های عمومی و اختصاصی مطالعات کاربردشناسی قرآن در حجم نمونه مورد پژوهش به دست آمد. سپس با استناد به نمونه‌های پژوهش و مستندات آن، آسیب‌ها در دو دسته عمومی و اختصاصی، تحلیل و تفسیر شد.

گفتنی است منظور از آسیب‌های اختصاصی، آن دسته از آسیب‌هایی است که در به‌کارگیری نظریه‌های کاربردشناسی در پژوهش‌ها نمایان شده است؛ مانند فهم نادرست نظریه و به دنبال آن، کاربست ناصحیح مؤلفه‌های نظریه بر داده‌های پژوهشی، فهم با واسطه نظریه از طریق داده‌های دست دوم یا دست چندم و...؛ همچنین منظور از آسیب‌های عمومی، آسیب‌های شکلی، ساختاری، تکرار برخی خطاها در مقالات متعدد و ... در آثار پژوهشی شناسایی شده است.

۴- نگاهی آماری به مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران

از ۲۸۱ اثر پژوهشی شناسایی شده، ۲۱۴ مورد در قالب مقاله، ۶۵ مورد به پایان نامه‌ها (ارشد ۵۲ مورد و رساله دکتری ۱۳ مورد) و ۲ مورد به کتاب (ن.ک: صانعی پور، ۱۳۹۱؛ حبیب‌اللهی، ۱۳۹۷)، اختصاص دارد. همچنین از میان نظریه‌های زبان شناختی، کنش‌های گفتاری آستین و سرل، بالاترین فراوانی را در کاربست به خود اختصاص داده‌اند. در جایگاه دوم، نظریه هالیدی و رقیه حسن، با فراوانی ۵۶ و نظریه تحلیل گفتمان نورمن فرکلاف، با فراوانی ۲۸ در رتبه سوم قرار گرفته است. از مجموع ۲۸۱ پژوهش، ۲۱۹ پژوهش وابسته به نظریه زبان‌شناختی خاص است.

همچنین با نظری به تخصص نویسندگان به دست آمد که در میان تخصص نویسندگان، پژوهش‌ها اعم از پایان نامه‌ها، کتاب و مقالات، «علوم قرآن و حدیث» در جایگاه نخست، «زبان و ادبیات عربی» در جایگاه دوم و «زبان شناسی» در جایگاه سوم است. از مجموع ۴۹۰ نویسنده آثار پژوهشی استخراج شده، ۲۹۰ مورد به نویسندگان مجموعه زبان (زبان و ادبیات عربی، زبان‌شناسی، زبان انگلیسی، زبان و ادبیات فارسی، زبان فرانسه، زبان آلمانی)، اختصاص دارد و نشان دهنده غلبه پژوهش‌ها با اکثریت مطلق در حوزه مطالعات کاربردشناسی قرآن با رشته‌های مجموعه زبان است.

۵- آسیب‌های عمومی

در این بخش به مهم‌ترین آسیب‌های عمومی در مطالعات قرآنی که در مقالات و پژوهش‌های حوزه کاربردشناسی نمود یافته است، می‌پردازیم. گفتنی است این آسیب‌ها، اختصاصی به مطالعات زبان‌شناسی به صورت عام و مطالعات کاربردشناسی به صورت خاص ندارند و عموماً در مطالعات تطبیقی و میان رشته‌ای که در مراحل اولیه کاربست نظریه‌ای بر مطالعات قرآنی هستند، به تناوب در پژوهش‌های پژوهشگران مختلف راه یافته‌اند.

۵-۱- رونوشت (کپی برداری) از سایر پژوهش‌ها

از آسیب‌های قابل مشاهده در مطالعات کاربردشناختی قرآن، رونوشت یا کپی برداری از پژوهش‌های پیشین در این حوزه است. برای نمونه دو مقاله «بررسی سوره «عَبَسَ» از دیدگاه سبک‌شناسی گفتمانی میشل فوکو» (جرفی و محمدیان، ۱۳۹۳) و «بررسی و تحلیل سوره مجادله بر اساس سبک‌شناسی گفتمانی میشل فوکو» (قادری و خاکپور، ۱۳۹۷)، از جهت پیاده‌سازی و ساختار، بسیار مشابه‌اند. با مقایسه چکیده دو مقاله مشاهده می‌شود که مقاله‌ای که در سال ۱۳۹۷ خورشیدی نگاشته شده از جهت نگارش و تنظیم به مثابه فعالیتی رونوشت‌وار از مقاله چاپ شده در سال ۱۳۹۳ خورشیدی است؛ به گونه‌ای که در اکثر بخش‌های مقاله تنها نام سوره «عَبَسَ» به «مجادله» تغییر یافته است. همچنین نظر به

واژگان کلیدی دو مقاله، قابل تأمل است. در مقاله دوم، واژه «کنش» از ترکیب اضافی «کنش گفتاری» از قلم افتاده است (ن.ک: قادری و خاکپور، ۱۳۹۷: ۷).
برخی پژوهش‌ها هم، از جهت عنوان به نوعی دچار موازی کاری شده‌اند. برای نمونه دو مقاله «بررسی کنش‌های گفتاری سوره یوسف» (مقداری و بلندی، ۱۳۹۳) و «کنش‌های گفتاری داستان حضرت یوسف (ع) در قرآن کریم (بر اساس نظریه جان سرل)» (صالحی و اکبرنژاد، ۱۴۰۲)، به بررسی کنش‌های گفتاری داستان حضرت یوسف (ع) بر اساس نظریه آستین و سرل پرداخته‌اند.

۵-۲- عدم اشاره به وابستگی به نظریه‌ای خاص

از جمله اشکالات ساختاری و شکلی به پژوهش‌های استخراج شده، می‌توان به عدم اشاره به وابستگی به نظریه‌ای خاص و همچنین عدم اشاره به آن نظریه در واژگان کلیدی، نظر کرد؛ مسئله‌ای که بر جستجوی پژوهشگران در موتورهای جستجوگر سایه افکنده است. برای نمونه در پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان «تجزیه و تحلیل منظوره‌های ضمنی در مکالمات قرآن مجید» از «اصول همکاری گرایس» و «نظریه ادب لیچ» استفاده شده، در حالیکه در عنوان، نامی از نظریه‌ها نیامده و پایان نامه فاقد واژگان کلیدی است (ن.ک: پیمانی، ۱۳۷۶: ۹۷).

همچنین رساله دکتری با عنوان «تحلیل متنی جزء سی‌ام قرآن کریم» نیز، فاقد واژگان کلیدی است (مصباح، ۱۳۷۸: ۵). پایان نامه «تحلیل متنی جزء بیست و نهم قرآن کریم» از فقدان واژگان کلیدی رنج می‌برد (جمشیدی نسب، ۱۳۸۳: ۲۰۶). در پایان نامه «بررسی کنش‌های گفتاری در ترجمه جزء سی قرآن کریم بر اساس نظرات آستین و سرل»، هر چند در عنوان به نظریه آستین و سرل اشاره شده، اما در واژگان کلیدی به آن اشاره نشده است. البته به کلیدواژه‌های کنش گفتار، کنش تعهدی، ترغیبی، عاطفی و اعلامی، اشاره شده است (عباسی، ۱۳۹۲).

در مقاله «رابطه کاربردشناختی اختتام آیات با متن آن؛ مطالعه موردی لطیف خیبر»، علیرغم استفاده از نظریه کنش‌های گفتاری سرل جهت تبیین عبارت «لطیف خیبر» در اختتام آیات چه در عنوان و چه در واژگان کلیدی اشاره‌ای به این نظریه نشده، هرچند کلید واژه «کارگفت» ذکر شده است (طاهری دولت آبادی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۶۷).

۵-۳- عدم تبیین و شفافیت در روش شناسی

در مقوله عدم تبیین و شفافیت در روش‌شناسی می‌توان به رساله دکتری «تحلیل متنی جزء سی‌ام قرآن کریم» اشاره کرد که در فصل سوم که مختص «روش شناسی» است، روش پژوهش و چگونگی تحلیل متنی به عنوان یک رویکرد زبان‌شناختی و کاربردشناختی مورد تبیین قرار نگرفته است (ن.ک: مصباح، ۱۳۷۸: ۱۵). البته این دست پژوهش‌ها اولین آثار در این زمینه هستند و وجود برخی اشکالات و آسیب‌ها، طبیعی به نظر می‌رسد. همچنین در پایان نامه «چگونگی پیوستگی متنی سوره‌های قرآن کریم»، شفافیتی در روش‌شناسی دیده نمی‌شود (ن.ک: لطفی، ۱۳۸۲). در پایان نامه دیگری علیرغم اشاره به نظریه استفاده شده در عنوان، اما در واژگان کلیدی به آن اشاره‌ای نشده هرچند برخی کنش‌های گفتاری (کنش‌های گفتاری پنج‌گانه راجرز سرل) آمده است (ن.ک: عباسی، ۱۳۹۲، چکیده).

۵-۴- تکرار عبارت «روش توصیفی تحلیلی»

آسیب روش‌شناختی دیگری که در بسیاری از پژوهش‌های کاربردشناختی قرآن قابل مشاهده است، تکرار عبارت «روش توصیفی تحلیلی» در بیشتر موارد به جای تبیین دقیق روش و گام‌های عملیاتی پژوهش است.

برای نمونه در بخش روش‌شناسی یکی از پژوهش‌ها آمده است: «این پژوهش از نوع پژوهش‌های توصیفی - تحلیلی است که نگارندگان پس از مطالعه و بررسی آیات مربوط، به کارگفت‌های اعلامی در سوره‌های موردنظر پرداخته و از هر سوره به تجزیه و تحلیل یک تا

سه آیه پرداخته و مورد بررسی قرار داده‌اند» (گرجیان و احمدی نرگسه، ۱۳۹۸: ۲۸۰). در واقع باید در این بخش اشاره‌ای دقیق به نظریه مورد استفاده یعنی؛ کنش‌های گفتاری سرل شده باشد. هرچند در برخی پژوهش‌ها به نیکی به «روش شناسی» پژوهش پرداخته شده است. برای نمونه می‌توان به مقاله «نقش مؤلفه‌های کاربردشناختی در تبیین آیات مشتمل بر تعاملات اجتماعی قرآن با اهل کتاب با تأکید بر آیه ۹۳ سوره آل عمران» اشاره نمود. جهت بررسی دقیق «روش شناسی» پژوهش فوق از جدول ذیل استفاده می‌کنیم.

جدول ۳: جدول تحلیل محتوای روش شناسی با هدف آسیب شناسی	
روش تحقیق	ویژگی‌ها
از آنجا که این مقاله بنا دارد نظام معنایی و حکمی جمله مرتبط به تعامل اجتماعی با اهل کتاب را در آیه ۹۳ سوره آل عمران بررسی کرده و با استفاده از دانش کاربردشناسی معنای آن را با هدف دستیابی به مراد جدی تبیین کند، لازم است از مهم‌ترین عنصر این دانش یعنی بافت در سطح وسیعی استفاده کند. بنابراین، در ابتدا این آیه را از سه فیلتر بافتی یعنی بافت درون زبانی و بافت برون زبانی و از پیش‌انگاری عبور داده و سپس بر اساس مؤلفه‌های کاربردشناسی ارزیابی می‌شود تا منجر به تبیین معنایی آیه شریفه فوق شود این مؤلفه‌ها که در قسمت‌های بعد توضیح آن آمده است، در بخش بافت درون زبانی شامل ارجاعات و در بخش بافت برون زبانی (موقعیت) شامل پنج مورد می‌باشد: صحنه، شرکت کنندگان، ترتیب عمل، سبک کلام و هدف است (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۶).	۱. بیان گام به گام آنچه قرار است در این پژوهش برای پاسخ به سؤالات به صورت عملیاتی انجام پذیرد. ۲. اشاره به دانش کاربردشناسی در مقاله به جهت استفاده ترکیبی از نظریه‌های این دانش نظیر؛ مؤلفه‌های پنج‌گانه برون زبانی هایمز، تلویح گرایس و کارگفت‌های جان آستین است.

بنابراین، در راستای پیشگیری از بروز آسیب روش‌شناختی پژوهش‌های کاربردشناختی قرآن، شایسته است در بخش «روش شناسی»، گام‌های اجرایی پژوهش به صورت شفاف بیان شود و مطابق با آن، پژوهش عملیاتی گردد. هرچند برخی پژوهش‌ها در عناوین مختلف، نظیر: «ادبیات پژوهش»، «چیستی نظریه...» به نوعی به روش پژوهش اشاره

کرده‌اند. برای نمونه در مقاله «تحلیل آیات داستان نوح (ع) با تکیه بر نظریه کنش گفتاری سرل»، در بخشی با عنوان «بررسی کنش‌های گفتاری در گستره کاربردشناختی زبان» به نوعی به روش‌شناسی پژوهش و تبیین نحوه تحلیل کلام و شناسایی نوع کنش‌های گفتاری پرداخته شده است (حسینی و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۶۹). بنابراین، مشاهده می‌شود در پژوهش‌های کاربردشناختی قرآن وحدت رویه‌ای در خصوص «روش‌شناسی» وجود ندارد که این مسئله قابل تأمل و بررسی است.

۶- آسیب‌های اختصاصی

در این بخش به مهم‌ترین آسیب‌های اختصاصی در مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران می‌پردازیم.

۶-۱- فهم غیردقیق و پیاده سازی ناقص نظریه‌های کاربردشناختی

از جمله آسیب‌های موجود در مطالعات کاربردشناختی بر متن قرآن، عدم فهم دقیق نظریه‌های کاربردشناختی است. برای نمونه این آسیب را می‌توان در فهم غیر دقیق و پیاده‌سازی ناقص الگوی هالیدی و حسن مشاهده کرد که هدف آن به کارگیری اثبات انسجام سوره‌های قرآن است. الگوی هالیدی و حسن از جهت فراوانی کاربرست در رتبه دوم (۵۶ مورد) پژوهش‌های شناسایی شده، قرار دارد. بر اساس این الگو، جهت وقوع انسجام در یک متن، دو گونه انسجام یعنی «واژگانی» و «دستوری» ضرورت دارد و از نظرگاه هالیدی و حسن انسجام دستوری شامل مؤلفه‌های ارجاع، جایگزینی، حذف و روابط پیوندی است (Halliday & Hasan: 1976).

جهت سنجش و اثبات انسجام یک متن بر اساس الگوی فوق، علاوه بر بررسی انسجام واژگانی، انسجام دستوری با تمام مؤلفه‌های چهارگانه آن بایسته است. برخی پژوهش‌ها که بر اساس این الگو، به دنبال اثبات انسجام در متن قرآن هستند، به گونه ناقص از این الگو استفاده نموده‌اند. برای نمونه در مقاله «بررسی روابط متنی قرآن (مطالعه موردی

سوره احقاف)، علیرغم استفاده از رویکرد ربط بنیاد اسپربر و ویلسون در کنار نظریه انسجام بنیاد هالیدی و حسن، تنها به مؤلفه «ارجاع» از انسجام دستوری بسنده نموده‌اند (صحرائی و نصرتی موموندی، ۱۳۹۳: ۷۱).

نظریه کنش‌های گفتاری آستین و سرل نیز از جمله نظریه‌های مهم زبان‌شناختی است که نیازمند فهم دقیق است. برای نمونه، در مقاله «نظریه کنش گفتاری آستین و فهم زبان قرآن» با وجود اینکه از نخستین پژوهش‌های زبان‌شناختی و کاربردشناختی قرآن است، نسبت به برخی مبانی نظریه کنش گفتاری یعنی، ابتدا بر زبان طبیعی و مغایرت با زبان و حیانی قرآن و عدم کفایت آن نظریه تفعّل کافی نشده است (ساجدی، ۱۳۸۱: ۱۲۹). به گونه‌ای که، آستین به عنوان نظریه‌پرداز کنش‌های گفتاری، چهار شرط برای موفقیت کنش کلامی در نظر گرفته است که به نظر می‌رسد، لحاظ برخی از آن برای خداوند به عنوان ایجاد کننده کلام و حیانی قرآن یا ماتن آن خالی از اشکال نیست. برای نمونه در شرط چهارم چنین آمده است: «اگر بر اساس قراردادهای اهل زبان، گوینده و مخاطب، مقید به نشان دادن رفتار خاصی باشند، در این صورت گوینده و مخاطب ملزم به رعایت آن هستند» (آستین، به نقل از آقاگل‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۷). الزام به رفتارهای خاص برای خداوند چندان روشن و منطقی به نظر نمی‌رسد. بنابراین، نظریه کنش‌های گفتاری از آن جهت که بر مبنای «زبان طبیعی» و کارکردهای آن در جوامع انسانی ساخته و پرداخته شده و در همان شکل معمول و قراردادی از سوی اهل زبان (انسان در معرض انواع خطاهای ذهنی و زبانی) به کار گرفته می‌شود (پیشوایی علوی و حسین‌پناهی، ۱۳۹۳: ۷۵)، در مواجهه با کلام قدسی نیازمند دقت، تأمل و فهم درست است.

۶-۲- عدم رجوع به منبع اصلی نظریه

در برخی پژوهش‌ها، مشاهده می‌شود که نویسندگان به منبع اصلی و آثار صاحب نظریه ارجاع نداده‌اند. برای نمونه در مقاله «الگوی ارتباطی حضرت نوح در قرآن کریم»، الگوی ارتباطی حضرت نوح (ع) بر اساس «الگوی هایدر» مورد بررسی قرار گرفته است. نویسندگان در

معرفی مدل هایدر به منبع اصلی مراجعه نکرده‌اند (ن.ک: فرخی و امینی صدر، ۱۳۹۳: ۴۷). همچنین در مقاله «بررسی سوره عبس از دیدگاه سبک‌شناسی گفتمانی میشل فوکو» که در آن «سوره عبس» بر مبنای نظریه گفتمانی میشل فوکو بررسی شده، به منبع اصلی و آثار میشل فوکو مراجعه نشده است (ن.ک: جرفی و محمدیان، ۱۳۹۳: ۱۱). در مقاله «بررسی و تحلیل سوره مجادله بر اساس سبک‌شناسی گفتمانی میشل فوکو» (قادری و خاکپور، ۱۳۹۷) که از جهت پیاده‌سازی و ساختار بسیار مشابه مقاله فوق است، از منابع دیگری به غیر از آثار میشل فوکو بهره گرفته است.

به نظر می‌رسد، عدم رجوع به منبع اصلی نظریه پژوهشی، یکی از آسیب‌های جدی در مطالعات کاربردشناسی قرآن بوده است؛ چرا که رجوع نکردن به متن اصلی، به نوعی ملازم با عدم فهم نظریه در شکل واقعی آن است و فهم یک نظریه و نقاط قوت و ضعف و حوزه کارایی آن، گام اول در اجرا و پیاده‌سازی آن در آثار مورد بررسی و تحلیل متنی است. گفتنی است، در این خصوص، لازم است به پژوهش‌هایی که سعی در فهم دقیق نظریه‌های کاربردشناختی نموده و در راستای بومی سازی آن‌ها گام‌هایی ارزشمند برداشته‌اند، از نگاهی مثبت، اشاره کرد (ن.ک: طیب، ۱۳۷۹: ۱۶۷-۱۶۶؛ معموری، ۱۳۸۶: ۱۷۱؛ رستمیان و طباطبایی، ۱۳۹۰: ۲۹؛ صانعی‌پور، ۱۳۹۱).

۶-۳- بی‌توجهی به تبار و اعتبار نظریه‌های کاربردشناختی بر قرآن

آسیب دیگری که باید به آن اشاره کرد، عدم توجه به تبار و اعتبار و در نتیجه تحمیل (ناآگاهانه) نظریه‌های زبان‌شناختی بر متن قدسی قرآن است. البته این مسئله در اکثر موارد به شکل ناآگاهانه روی می‌دهد، اما تذکر این مسئله به عنوان یک آسیب، ضروری می‌نماید. چه اینکه، قرآن به عنوان یک متن قدسی دارای شاخصه‌های گوناگون و منحصر به فردی است که بر پژوهشگر لازم است به ساحت قدسی این متن و معجزه پیامبر خاتم (ص) در به کارگیری نظریه‌های مختلف که ساخته و پرداخته بشر و خطاپذیراند، عنایت ویژه داشته باشد. این آسیب بیشتر به عدم اشراف نسبی برخی پژوهشگران به نظریه‌های کاربردشناختی از جهت تبار و اعتبار،

ارتباط دارد، آسیبی که پیش‌تر به آن اشاره شد؛ هر چند برخی پژوهشگران متذکر این مسئله شده‌اند.

برای نمونه، در مقاله‌ای که از نظریه کنش‌های گفتاری آستین و سرل استفاده شده، آمده است: «...هدف ما از کاربرد نظریه کنش کلامی، تحمیل این نظریه بر «زبان قرآن» نیست و اصولاً در به‌کارگیری نظریه‌های مختلف ویژه بررسی و تحلیل آیه‌های قرآن و دیگر گزاره‌های دینی، مبانی و زمینه‌های شکل‌گیری این نظریات را نیز باید در نظر گرفت و صرف تطبیق دادن، به معنای انجام یک پژوهش علمی و کارآمد نیست» (پیشوایی علوی و حسین پناهی، ۱۳۹۳: ۷۷). این در حالی است که در بررسی انجام گرفته توسط نگارندگان، بالاترین نظریه زبان‌شناختی با رویکرد کاربردشناختی مربوط به نظریه کنش‌های گفتاری آستین و سرل است. در جدول زیر سه نظریه که در رتبه اول تا سوم از جهت استفاده قرار دارند، قابل مشاهده است.

جدول ۴: جدول نمایش فراوانی و رتبه‌بندی کاربرست نظریه‌های کاربردشناختی در مطالعات قرآن		
نظریه کنش‌های گفتاری آستین و سرل	نظریه انسجام هالیدی و حسن	نظریه تحلیل گفتمان نورمن فرکلاف
رتبه اول با فراوانی ۶۹	رتبه دوم با فراوانی ۵۶	رتبه سوم با فراوانی ۲۸

تأملی اندک، بر آسیب تحمیل نظریه «کنش گفتاری آستین و سرل» خواهیم کرد. با توجه به بنا نهادن مبانی نظریه کنش کلامی بر «زبان طبیعی» و کارکرد آن در جوامع انسانی، پاره‌ای از مبانی این نظریه، در تضاد با ویژگی‌های کلام و حیانی قرآن و دیگر کتاب‌های آسمانی است و از این جهت در بررسی و تحلیل آیات قرآن‌کریم بر اساس نظریه کنش گفتاری، باید نسبت به این مسأله دقت لازم را به عمل آورد. چه اینکه جان آستین (د ۱۹۶۰م)، صدق و کذب گزاره زبانی را منوط به «بافت بیرونی» دانسته است. به طوریکه بافت، تعیین می‌کند یک گزاره در چه مواردی صادق و در چه مواردی کاذب باشد. این در حالی است که «وحی» و «گزاره‌های زبانی قرآن» فراتر از نسبیت «بافت»

عمل می‌کنند و اصولاً با امر مطلق مرتبط‌اند. همچنین آنگونه که نظریه‌پردازان کنش گفتاری، «گوینده» یا «ماتن» را در قبال بافت و مخاطب «مقید» و «ملزم» می‌دانند، در قرآن صاحب وحی که باری تعالی است، مقید به بندگانش نیست و در اسلام، «بافت» نیز امری مخلوق و انطباق آیات قرآن با مقتضای بافت و مخاطب نیز تنها به خاطر فهم‌پذیری آن از سوی مخاطب است. نه اینکه صاحب وحی به کنشگری کلامش و یا به فهم آن از سوی مخاطب نیازمند باشد. از دیگر سو، در شرایط پنج‌گانه‌ای که راجرز سرل (م ۱۹۳۲م) برای کنش تعهدی (یکی از کنش‌های پنج‌گانه سرل) برمی‌شمرد، مؤلفه سوم (احتمال عمل نکردن گوینده به وعده‌اش) و پنجم (موظف بودن گوینده در قبال مخاطب برای عمل به وعده‌اش)، تناسبی با صاحب وحی و کلام قرآن ندارد. این مسائل ناشی از آن است که قرآن فراتر از یک مجموعه صرفاً گزاره‌ای (زبانی) است و در مطالعه ابعاد زبانی قرآن نباید آن را به مثابه متن یا اثر مطالعه کرد. بلکه قرآن فراتر از ظرف زمانی و مکانی (بافت تاریخی) است (پیشوایی علوی و حسین پناهی، ۱۳۹۳: ۹۱).

در تأیید این آسیب از مطالعات کاربردشناختی قرآن، در پژوهشی، نویسندگان به اعتبارسنجی روش «تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف» در تفسیر قرآن پرداخته و متذکر این نکته شده‌اند که در دیدگاه فرکلاف، ایدئولوژی ابزاری جهت حکمرانی بر مردم و استیلای آن‌ها بوده به‌گونه‌ای که نظریه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف متأثر از این دیدگاه است، به‌گونه‌ای که به‌کارگیری آن در تفسیر قرآن مردود دانسته شده است (مقیسه و همکاران، ۱۴۰۲: ۸۰).

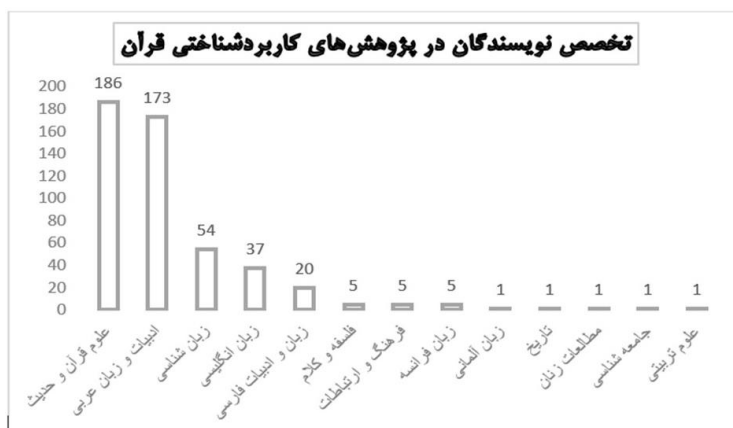
بومی‌سازی نظریه‌های کاربردشناسی و سپس کاربست آن در مطالعه قرآن به عنوان یک متن مقدس الهی و وحیانی، موردی دیگر در تأیید توجه به تبار و اعتبار نظریه‌ها در تطبیق و کاربست بر قرآن است. البته این بومی‌سازی، در اکثر پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن موضوعیت دارد و بسیار مورد غفلت قرار گرفته است. برای مثال در توضیح مقید و ملزم بودن ماتن به مخاطب، بومی‌سازی نظریه در قرآن، در واقع همان استفاده از زبان قابل فهم برای مخاطب است که با هدف (و نه نیاز) فهم مخاطب صورت می‌گیرد. البته به نظر می‌رسد، نویسندگان بافت گرا، بی‌توجه به بافت (اعم از سیاق بیرونی و درونی) که قیدی برای تفسیر

ظاهری قرآن است، به مبحث باطن قرآن توجه داشته‌اند و گهگاه تفسیرهایی خارج از سیاق و نیز فراتر از فهم مخاطب در یک زمان خاص ارائه و آن را بر معنای متن تحمیل کرده‌اند. در این باره گفتنی است، کلام الهی برخلاف کلام بشر، دارای دلالت‌های فراتر از تفسیر ظاهری است که نظریات کاربردشناسی به این بخش توجهی ندارد.

بنابراین، توجه به تبار و اعتبار یک نظریه زبان‌شناختی قبل از پیاده‌سازی آن بر متن قرآن ضروری است. این چالش در ترجمه و برگردان متن قرآن به زبان دیگر نیز وجود دارد. چه اینکه گستره متن الهی فراتر از هر مرز زبانی خاص، مستلزم همان رسالت بازنویسی است و از این جهت کلام خدا با کلام انسان قابل بازتولید نیست. البته نگارندگان به ترجمه ناپذیری قرآن معتقد نیستند؛ اما بر الزام‌ها و بایسته‌های ترجمه قرآن به ویژه در کاربست نظریه‌های زبان‌شناختی تأکید می‌کنند.

۴-۶- خطر عدم توجه به زبان و الزامات اختصاصی قرآن در تطبیق نظریه‌های کاربردشناسی
مطابق نگاه آماری به پژوهش‌های انجام شده در خصوص متن قرآن با رویکرد کاربردشناختی، مشاهده می‌شود که بالاترین آمار به‌طور کلی از آن پژوهشگرانی است که رشته تخصصی آن‌ها زبان و ادبیات (انگلیسی، عربی، فارسی، آلمانی، فرانسوی) است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نمودار میله‌ای فوق نشان می‌دهد که در میان تخصص نویسندگان پژوهش‌ها اعم از پایان نامه‌ها، کتاب و مقالات، رشته «علوم قرآن و حدیث» در جایگاه نخست، رشته «زبان و ادبیات عربی» در جایگاه دوم و رشته «زبان‌شناسی» در جایگاه سوم، قرار گرفته است. از مجموع ۴۹۰ نویسنده آثار پژوهشی استخراج شده، ۲۹۰ مورد به نویسندگان مجموعه زبان (زبان و ادبیات عربی، زبان‌شناسی، زبان انگلیسی، زبان و ادبیات فارسی، زبان فرانسه، زبان آلمانی)، اختصاص دارد و نشان دهنده غلبه پژوهش‌ها با اکثریت مطلق در حوزه مطالعات کاربردشناسی قرآن با رشته‌های مجموعه زبان است.

از جمله آسیب‌های این بخش، خطر عدم توجه به زبان قرآن و الزامات اختصاصی این متن الهی است. در این باره اگرچه پژوهشگران رشته‌های مختلف، تمایل به اجرای نظریات آن رشته‌ها بر قرآن دارند و از جهت متن قرآن نیز با توجه به قابل فهم بودن آن برای همگان به عنوان یک متن اصیل و در کمال فصاحت و بلاغت، اشکالی بر اینگونه تطبیق‌ها نیست، لازم است این پژوهشگران همواره به الزامات اختصاصی زبان و متن قرآن به عنوان یک متن قدسی و خاص، در پیاده‌سازی نظریه‌ها بر این کتاب الهی اهتمام داشته باشند تا از بشری‌سازی یا بشری‌انگاری متن قرآن کریم جلوگیری شود.

گفتنی است، آسیب موردنظر با تخصص‌های دوگانه‌ای که برخی از پژوهشگران در زمینه نظریات کاربردشناسی و قرآن دارند و یا با نوع پژوهش‌های اشتراکی با همکاری

دو یا چند تخصص (تخصص زبان‌شناسی و تخصص مطالعات قرآنی و دینی) و یا بهره‌گیری مشورتی از متخصصان حوزه قرآنی قابل رفع است که البته در پژوهش‌های مختلف این مهم مشاهده می‌شود؛ برای مثال، در مقاله «از کرامت جاهلی تا کرامت قرآنی؛ نشانه‌شناسی فرآیندهای گفتمانی کرامت در قرآن با تکیه بر الگوی تنشی»، تخصص نویسندگان به ترتیب، فلسفه و کلام (سیدحسن سادات مصطفوی)، زبان و ادبیات فرانسه (حمیدرضا شعیری) و علوم قرآن و حدیث (هادی رهنما) است که در آن از الگوی تنشی گریماس استفاده شده است (ن.ک: سادات مصطفوی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۵).

بیان این نکته لازم است که آسیب‌شناسی تخصصی درباره مطالعات کاربردشناختی قرآن توسط پژوهشگران دارای تخصص محض غیرقرآنی، می‌تواند موضوع پژوهش مستقلی باشد تا توجه یا عدم توجه به الزامات مبنایی و متن‌شناختی متن قرآنی بررسی و چالش‌های احتمالی بیان شود.

لازم به توضیح است که نگارندگان این پژوهش، هرگز به ممنوعیت استفاده از قرآن در کاربست یا تطبیق نظریات رشته‌های مختلف قائل نیستند و معتقدند این نوع پژوهش‌های میان رشته‌ای، به پویایی بیشتر فهم قرآن کمک می‌کند.

۷- نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف مرور نظام‌مند مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران و آسیب‌شناسی آن در دو سطح عمومی و اختصاصی با شناسایی ۲۸۱ اثر پژوهشی در قالب پایان نامه (ارشد و دکتری)، مقاله (مجله‌ای و همایشی‌ای) و کتاب به نتایج ذیل رسید:

۱- آسیب‌های شناسایی شده در مطالعات کاربردشناختی قرآن در ایران که اولین پژوهش با این رویکرد به دهه ۷۰ خورشیدی باز می‌گردد، در دو جنبه اختصاصی و عمومی تعیین شد.

۲- آسیب‌شناسی در سطح عمومی در چهار آسیب جدی شناسایی شد که عبارتند از: رونوشت (کپی برداری) از سایر پژوهش‌ها، عدم اشاره به وابستگی به نظریه‌ای خاص، عدم تبیین و شفافیت در روش‌شناسی، تکرار عبارت «روش توصیفی تحلیلی».

۳- در سطح اختصاصی می‌توان به آسیب‌هایی نظیر فهم غیردقیق و پیاده‌سازی ناقص نظریه‌های کاربردشناختی، عدم رجوع به منبع اصلی نظریه، بی‌توجهی به تبار و اعتبار نظریه‌های کاربردشناختی بر قرآن، خطر عدم توجه به زبان و الزامات اختصاصی قرآن در تطبیق نظریه‌های کاربردشناسی اشاره نمود.

پیشنهاد می‌شود مطالعات آسیب‌شناسی در خصوص پژوهش‌های کاربردشناختی قرآن به صورت تخصصی انجام پذیرد. برای مثال آسیب‌شناسی مطالعات در خصوص نظریه پرطرفدار آستین و سرل و همچنین آسیب‌شناسی کاربرست پژوهش‌های تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف. همچنین آن دسته از پژوهش‌هایی که نویسندگان آن دارای تخصص در رشته‌های زبان و ادبیات (عربی، انگلیسی و...) هستند با دارندگان تخصص در رشته علوم قرآن و حدیث از جهت شاخص‌های کیفی مورد بررسی و مقایسه قرار گیرند.

۸- منابع

*قرآن کریم

- ۱- آقاگل‌زاده، فردوس، تحلیل گفتمان انتقادی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، (۱۳۹۰ش).
- ۲- امینی، فریده؛ حبیبی، فاطمه؛ حجازی، سیده شیرین، «مرور نظام مند مطالعات میان رشته‌ای قرآن و حدیث با تاکید بر رویکرد شناختی»، مشکوة، سال چهل و یکم، شماره ۲، از صفحه ۴-۳۷، (۱۴۰۱ش).
- ۳- پیشوایی علوی، محسن؛ حسین پناهی، فردین، «تحلیل گزاره‌های پرسشی در سوره «مؤمنون» بر اساس نظریه کنش کلامی»، پژوهش‌های ادبی - قرآنی، سال دوم، شماره ۴، از صفحه ۶۵-۹۳، (۱۳۹۳ش).
- ۴- پیمانی، محسن، تجزیه و تحلیل منظوره‌های ضمنی در مکالمات قرآن مجید، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر لطف الله یارمحمدی، دانشگاه شیراز، (۱۳۷۶ش).

- ۵- جرفی، محمد؛ محمدیان، عباد، «بررسی سوره «عَبَس» از دیدگاه سبک‌شناسی گفتمانی میشل فوکو»، پژوهش‌های ادبی - قرآنی، سال دوم، شماره ۲، از صفحه ۹-۲۶، (۱۳۹۳ش).
- ۶- جمشیدی نسب، رضا، تحلیل متنی جزء بیست و نهم قرآن کریم، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز، اساتید راهنما: دکتر لطف اله یارمحمدی و دکتر رحمان صحراگرد، (۱۳۸۳ش).
- ۷- حبیب الهی، مهدی، کاربر‌دشناختی جمله‌های مشابه در قرآن کریم، اصفهان، دفتر تبلیغات اسلامی اصفهان، (۱۳۹۷ش).
- ۸- حاجی اکبری، فاطمه؛ حسینی، علیرضا، «فرا تحلیل پژوهش‌های انجام شده درباره مناظرات امام رضا (علیه السلام) در فصلنامه فرهنگ رضوی»، فرهنگ رضوی، سال یازدهم، شماره ۴۱، از صفحه ۱۸۵-۲۰۸، (۱۴۰۲ش).
- ۹- حاجی اکبری، فاطمه؛ حسینی، علیرضا، «فرا تحلیل مقالات دوفصلنامه علمی مطالعات سبک شناختی قرآن کریم (دوره ۵ الی ۷)»، مطالعات سبک شناختی قرآن کریم، سال هشتم، شماره ۲، از صفحه ۱۸۲-۲۰۵، (۱۴۰۳ش).
- ۱۰- حسینی، سکینه؛ اسلامی، اسماعیل؛ باوان پوری، مسعود، «تحلیل آیات داستان نوح (ع) با تکیه بر نظریه کنش گفتاری سرل»، مطالعات سبک شناختی قرآن کریم، سال هشتم، شماره ۱، از صفحه ۲۶۴-۲۸۶، (۱۴۰۳ش).
- ۱۱- رستمیان، مرضیه؛ طباطبایی، سید کاظم، «بررسی تطبیقی بافت موقعیت (برون زبانی) از دیدگاه فرث، هایمز و لوئیس با سیاق حالیه»، پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، سال دوم، شماره ۴، از صفحه ۲۹-۳۶، (۱۳۹۰ش).
- ۱۲- ساجدی، ابوالفضل، نظریه کنش گفتاری آستین و فهم زبان قرآن، قیسات، شماره ۲۵، از صفحه ۱۲۲-۱۳۰، (۱۳۸۱ش).
- ۱۳- سادات مصطفوی، سیدحسن؛ شعیری، حمیدرضا؛ رهنما، هادی، «از کرامت جاهلی تا کرامت قرآنی؛ نشانه‌شناسی فرآیندهای گفتمانی «کرامت» در قرآن با تکیه بر الگوی تنشی»، پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن، سال اول، شماره ۲، از صفحه ۲۵-۴۴، (۱۳۹۲ش).
- ۱۴- صالحی، پیمان؛ اکبرنژاد، مهدی، «کنش‌های گفتاری داستان حضرت یوسف (ع) در قرآن کریم (بر اساس نظریه جان سرل)»، تحقیقات علوم قرآن و حدیث، دوره بیستم، شماره ۱، از صفحه ۹۱-۱۱۱، (۱۴۰۲ش).

- ۱۵- صانعی پور، محمدحسن، مبانی تحلیل کارگفتی در قرآن کریم، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، (۱۳۹۰ش).
- ۱۶- صحرایی، رضا مراد؛ نصرتی موموندی، فاطمه، بررسی روابط متنی قرآن (مطالعه موردی سوره احقاف)، سراج منیر، سال پنجم، شماره ۱۴، از صفحه ۶۷-۸۸، (۱۳۹۳ش).
- ۱۷- صفوی، کوروش، معنی شناسی کاربردی، تهران، انتشارات همشهری، (۱۳۸۲ش).
- ۱۸- طاهری دولت آبادی، عفت؛ مطیع، مهدی؛ حبیب الهی، مهدی، رابطه کاربرد شناختی اختتام آیات با متن آن؛ مطالعه موردی لطیف خیبر، مطالعات قرآنی، شماره ۴۸ از صفحه ۲۶۷-۲۸۹، (۱۴۰۰ش).
- ۱۹- طیب، سید محمد تقی، «تحلیل کلام خدا بحثی گفتمانی پیرامون متن قرآن مجید»، نشریه مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، شماره ۹۷، از صفحه ۱۶۵-۱۹۲، (۱۳۷۹ش).
- ۲۰- عباسی، مهدی، بررسی کنش های گفتاری در ترجمه جزء سی قرآن کریم بر اساس نظرات آستین و سرل، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر گیتی تاکی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، (۱۳۹۲ش).
- ۲۱- فتاحی میلای، عزیزالله، تأثیر آموزش فرا منظورشناسی آشکار بر روی درک و تولید کنش گفتاری دانشجویان ایرانی زبان خارجی انگلیسی، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: زهره اسلامی راسخ، دانشکده زبان های خارجی، دانشگاه علم و صنعت ایران، (۱۳۶۲ش).
- ۲۲- فرخی، میثم؛ امینی صدر، امین، «الگوی ارتباطی حضرت نوح در قرآن کریم»، مطالعات قرآنی، سال پنجم، شماره ۱۹، از صفحه ۴۳-۵۹، (۱۳۹۳ش).
- ۲۳- قادری، محدثه؛ خاکپور، حسین، «بررسی و تحلیل سوره مجادله بر اساس سبک شناسی گفتمانی میشل فوکو»، پژوهش نامه معارف قرآنی، سال نهم، شماره ۳۵، از صفحه ۷-۳۴، (۱۳۹۷ش).
- ۲۴- قاضی زاده، خلیل، معنی، بافت و شأن نزول در قرآن، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: نادر جهانگیری، دانشگاه فردوسی مشهد، (۱۳۷۴ش).
- ۲۵- گرجیان، بهمن؛ احمدی نرگسه، رحیم، «بررسی و تجزیه و تحلیل کارگفت های اعلامی در سور و آیات نازله در غزوات رسول خدا (ص)»، پژوهش های تفسیر تطبیقی، سال پنجم، شماره ۲ (پیاپی ۱۰)، از صفحه ۲۷۵-۲۹۶، (۱۳۹۸ش).
- ۲۶- لطفی، سیدمهدی، چگونگی پیوستگی متنی سوره های قرآن کریم، پایان نامه کارشناسی

- ارشد، استاد راهنما: دکتر علی افخمی، دانشگاه امام صادق (ع)، (۱۳۸۲ش).
- ۲۷- مصباح، احمد، تحلیل متنی جزء سی‌ام قرآن کریم، رساله دکتری، استاد راهنما: دکتر لطف الله یارمحمدی، دانشگاه شیراز، (۱۳۷۸ش).
- ۲۸- معموری، علی، «دانش زبان شناسی و کاربردهای آن در مطالعات قرآنی»، قرآن و علم، سال اول، شماره ۱، از صفحه ۱۶۱-۱۷۶، (۱۳۸۶ش).
- ۲۹- مقداری، صدیقه سادات؛ بلندی، فریده، «بررسی کنش‌های گفتاری سوره یوسف، همایش ملی بینامتنیت (التناص)، قم، (۱۳۹۳ش).
- ۳۰- مقیسه، نفیسه؛ فتحی، علی؛ امیرکاوه، سعید، «اعتبارسنجی روش «تحلیل گفتمان انتقادی» فرکلاف در تفسیر قرآن کریم»، قرآن شناخت، سال شانزدهم، شماره ۲، از صفحه ۶۳-۸۲، (۱۴۰۲ش).
- ۳۱- نبی، ساجده؛ جلالی کندی، سهیلا؛ نیل‌ساز، نصرت، «فرا تحلیل کاربست الگوی هالیدی و حسن در مقالات قرآن‌پژوهان فارسی‌زبان»، پژوهش‌های اسلامی خاورشناسان، سال دوم، شماره ۲، از صفحه ۷-۳۳، (۱۴۰۱ش).
- ۳۲- هاشمی، زهرا؛ نفیسی، شادی؛ هاشمی، فاطمه، «نقش مؤلفه‌های کاربر‌دشناختی در تبیین آیات مشتمل بر تعاملات اجتماعی قرآن با اهل کتاب با تأکید بر آیه ۹۳ سوره آل عمران»، تحقیقات علوم قرآن و حدیث، سال هفدهم، شماره ۴، از صفحه ۲۱۳-۲۴۱، (۱۳۹۹ش).
- ۳۳- یول، جورج، مبحثی در زبان‌شناسی همگانی، ترجمه اسماعیل جاویدان، حسین وثوقی، تهران، انتشارات مرکز نشر و ترجمه کتاب، (۱۳۷۰ش).
- ۳۴- -----، کاربر‌دشناسی زبان، ترجمه محمد عموزاده مهدیرجی، تهران، انتشارات سمت، (۱۳۹۵ش).

- 35- Halliday, M., & Hasan, R. Cohesion in English. Longman Group Ltd, (1976).
- 36- Huang, Y., & Yan, M. *Pragmatics*. In K. Allan (Ed.), The Routledge handbook of linguistics. Oxford: Oxford University Press, (2016).
- 37- Levinson, S. C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, (1983).